

Din, Ülfet ve Yabancılaşma

Bilal SAMBUR*

Günümüz dünyasının en önemli tartışma konularından biri din ve yabancılaşma arasındaki ilişkidir. İnsan, dine yabancılaşmış mıdır? Çoğulculuk, kaçınılmaz olarak yabancılaşmayı gerektirmekte midir? Din, yabancılaşma ve çoğulculuk arasında nasıl bir teolojik yaklaşım geliştirilebilir? Dinin yabancılaşmaya karşı alternatif bir yaklaşımı var mıdır? Din, yabancılaşmanın kaynağı mıdır? Bu soruların tartışılması ve cevaplarının üretilmesi insanlığın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yabancılaşma, sadece modern dönemde insanlık durumunu anlatan bir kavram değildir. Yabancılaşma, ekonomik veya sosyal bir kategorilendirme olmanın ötesinde, insanın bizzat kendisinde ortaya çıkan derin kırılma durumunu ifade etmektedir. Yabancılaşma, insanın dış dünyasından ziyade iç dünyasındaki derin kırılmayı anlatmaktadır. İslam, yabancılaşmayı kendi teolojisi içinde şirk ve cehalet kavramlarıyla ifade etmiştir. Şirk ve cehalet, insanın özüne yani fitratına aykırı her türlü yönelimi ifade etmektedir. Başka bir ifade ile insanın insanlığını zayıflatan, tahrip eden ve yok eden her türlü yozlaşma, yabancılaşmadır.

Yabancılaşma, insanın hem insani olandan, hem ilahi olandan uzaklaşmasıdır. İnsanın özünde ilahi ve insani olan birlikte vardır. Allah'a kulluk bilincini kaybetmek, Allah'a karşı isyan etme veya insanın ilahlaşma temayülü içine girmesi asli yabancılaşmadır. İnsanın, ilahi ve insani olanı birlikte keşfetmesi, aydınlanmadır. İlahi ve insanın birbirine karıştırılması ve dejenerasyonu ise cehalet ve yabancılaşmadır.

İnsan, bir üretim makinası veya ücret karşılığı alınabilen bir nesne değildir. İnsan, hiçbir nesneye indirgenemez. İnsanın asli konumu, varlıkların en şereflişi şeklinde belirlenmiştir. İnsanın şerefini düşüren, zayıflatan ve ihlal eden her şey, yabancılaşmadır. İnsan onuru, İslam'a göre hiçbir şekilde ihlal edilemez.

İslam'ın kırmızı çizgisi Tevhit ve insan onurudur. Cehalet içindeki insan, bir kaos ve anomi halini yaşamaktadır. Allah'ın kim olduğunu ve insanın kim olduğunu karıştırılması asli anomidir. Allah-insan, insan-insan ve insan-kainat ilişkisinin doğru yoldan sapması buhran ve krizin kaynağıdır.

İslam, insanın mala ve maddiyata sahip olmasını, ama onlara köle olmamasını emretmektedir. Mala ve maddi olana kölelik, yabancılaşmadır. Mala ve maddiyata köle olmak yerine, onları insani bir hayatın araçları haline getirmek

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Başkanı, bsambur@ybu.edu.tr, (0312) 466 75

lazımdır. Mal ve maddiyat, yabancılaşmanın kaynakları olabilecekleri gibi, insani hayatı mümkün kılan araçlar da olabilirler.

İslam, insana güçsüz olmadığını, anlamsız olmadığını, başıboş ve kuralsız olmadığını, yalıtılmış ve terk edilmiş olmadığını, kendinden ve Allah'tan uzaklaşmaması gerektiğini öğretmektedir. Yabancılaşma olarak cahiliye, insani acizliğe, anlamsızlığa, kuralsızlığa, başıboşluğa, izolasyona, insani ve ilahi olandan uzaklaşmaya itmektedir. Aslında yabancılaşma, insanın barbarlaşmasıdır. İslam, insanın insanlaşması anlamında onu eğitmekte, onun en düşük seviyelere düşmesine engel olarak, onun en şerefli varlık olmasını sağlamaktadır.

İnsan hayatı, her açıdan bölünmüştür. Köy ve kent, birey ve toplum, din ve bilim, maneviyat ve akıl, sanat ve maneviyat, din ve felsefe, Allah ve insan, kısacası her şey birbirinden koparılmış ve birbirine karşıt hale getirilmiştir. İnsana ait her şeyin bölünerek birbirine düşmanlaştırılması, yabancılaşmadır.

Allah, insana güçsüz bir varlık olarak bakmamaktadır. İnsan, güçsüzlüğünden dolayı Allah'a yönelmemektedir. İnsan, güçlü olduğu için Allah'a kulluk yapmaktadır. Allah'a kulluk, kölelik anlamında bir özgürlükten vazgeçiş değildir. İnsan, Allah karşısında özgürlüğünden vazgeçmemekte veya sınırlanmamakta, bilakis özgürlüğü tecrübe etmektedir. Allah, insanın özgürlüğünü mümkün kılan temel hakikattir.

İslam, insanı bu dünyaya hapsolan ve sonradan yok olan bir varlık olarak düşünmemektedir. Ahiret, dünyanın tarlasıdır. İslam'da asıl olan dünya-ahiret bütünlüğüdür. Modernite, insanı ahirete yabancılaştırmakta, dünyaya ise bağımlı yapmaktadır. Ahiret ve dünyanın birlikte tanınması, insanın insanlarla ve dünyayla olan ilişkisini sağlıklı ve olgun temellere oturtmaktadır.

İslam, bir bilinç körleşmesi değildir. Kitlelerin afyonu cahiliyedir. Cahiliye, insanı sömürüye razı eder ve ona öğretilmiş çaresizliği emreder. Cahiliye, insanın sapkın bir üretimi olan bir vahşet ideolojisidir. İslam, insanın bilincini diri ve sahil tutan bir aydınlanmadır. Hayatta İslam, olmazsa olmazdır. İnsan hayatında cahiliyenin hiçbir çeşidine gerek ve yer yoktur.

Din, insanın insan olmasını sağlamaktadır. İnsanın sürekliliğini, sosyal ilişkilerini, diğer insanlarla bütünleşmesini din sağlayabilmektedir. İnsan, din sayesinde insanlığa yabancılaşmamaktadır. Din, çoğu zaman insani yozlaşmaların meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. İnsan üretimi olan şeyler, din yoluyla kutsallaştırılabilmektedir. Cahiliyenin temel karakteri, dini araçsallaştırmasıdır.

Yabancılaşma, aslında zulümdür. Zulüm, bir şeyi ait olduğu yerden alıp başka bir yere götürmek olduğu gibi, kişinin kendisini insan yapan unsurlardan arınarak nesneleştirilmesi de zulümdür. İnsanın insanlığını nesneleştirilmesi zulümdür. Yabancılaşma, insana yapılan en büyük zulümdür.

Modern insan, dinin kullandığı dili ve kavramları, inançları ve değerleri anlamamaktadır. Seküler ideolojiler, insanı dine yabancılaştırmışlardır. Tanrı, kutsal kitap, ibadet, dua, peygamber, tevhit, ahiret, hürriyet, kulluk, takva, ülfet, taarrüf ve vahiy gibi kavramları anlayacak derin bir tahayyüle ve tasavvura modern insan sahip değildir. Modern insan, din hakkında konuşma yetisini büyük

ölçüde kaybetmiştir. Dindar insan Tanrı'yla olan ilişkisinden bahsettiği zaman, seküler bir kişinin dindarlık tecrübesini anlamlandıramaması, ciddi bir yabancılaşmanın olduğunu göstermektedir.

Günümüzde insanlar, bütün farklılıklarıyla ortaya çıkmaktadırlar. Çoğulculuk, günümüzün en önemli olgusudur. İnsanlar, çoğulculuklarıyla ortaya çıktıkça, aynı zamanda birbirlerine daha fazla yabancılaşmaktadırlar. Çoğulculuk, bugün yabancılaşmayı besleyen en önemli faktör olarak bilinmektedir. İnsani çoğulculuk, insani tanışmayı ve bilişmeyi sonuç vermelidir. İnsanın farklılıklarından dolayı birbirine yabancılaşması, çok ciddi bir sorundur. İnsani çoğulculuk ve insani tanışmanın birlikte ele alınması, insanlar arası yabancılaşmaya karşı en önemli yaklaşımdır.

İnsanların, farklılıklarıyla birlikte birbirlerine tanış olmaları gerekirken, devletin insani farklılıklar karşısında taraf olması çok ciddi sorundur. İnsanlar, birbirleriyle tanışırken, devlet, her türlü inanca, ideolojiye ve kimliğe yabancı olmalıdır. Devletin, bütün inançlar karşısında tarafsız olması gerekmektedir.

Hayatımız çoğulculuğa geçtikçe, bireysel ve kamusal olan arasındaki modern sınırlar buharlaşmaktadır. Bireysel hayatında dindar olan kişi, kamusal hayatta da dindarlığını tezahür etmeyi arzulamaktadır. Bireysel olan toplumsallaşırken, toplumsal olan da bireyselleşmiştir. İnsanlar, kamusal alanın bir tanışma ve bilişme alanı olmasını istemektedir. Herkes, kendi kimliğini tecrübe edeceği bir dili ve pratiği ortaya koymayı arzulamaktadır.

İnsan doğasını, tek bir teoriye veya yaklaşıma hapsedmemek lazımdır. İnsan doğasına dair sayısız yaklaşım olabilir. İnsan doğasını tek bir teoriyle sınırlamak, çok ciddi bir yabancılaşma hali demektir. İnsan tek bir teoriye hapsedilemeyeceği gibi, tek bir tarihi döneme de hapsedilemez. Belirli bir tarihi dönem, bütün insanların ve çağların geleceğini belirleyen tek ölçü olarak bütün tarihe, zamana ve mekâna teşmil edilemez.

İnsan, canlı, dinamik ve yaratıcı bir varlıktır. İnsanın canlılığı, diğer objelerden bağımsız olarak mevcuttur. İnsanın canlılığının objelere bağımlılıkla tüketilmesi, en büyük yabancılaşmadır. İnsanın, objelerden bağımsız olarak canlı ve dinamik olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Diğer objeler, insanın canlılığına ve yaratıcılığına bağlı olarak vardır. İnsan olduğunda, diğer bütün nesnelere yapılmaktadır.

İnsan, genelde güç ve iktidar peşinde olan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İnsanın görevi, doğa üzerinde iktidar kurmak değildir. İktidar ve güç, insanın doğal bir özelliği değildir. İnsanın iktidar peşinde koşan bir hayvan düzeyine düşürülmesi, insanın insanlığını inkâr etmesidir. Doğaya hâkim olma yerine, insanın doğa ile fitri bir ilişki kurması lazımdır. İnsan, doğaya egemen olmak yerine, doğayı imar etme temelinde doğayla ilişki kurmalıdır. İnsanın görevi, doğaya egemen olmak değildir. İnsanın görevi, doğanın içinde onu yıkmadan yaşamaktır.

İnsan, diğer canlılardan farklı bir varlıktır. İnsanın en ayırıcı özelliklerinden birisi hayatını kendisinin inşa etmesidir. Diğer varlıklar, tabiatta hazır buldukları kaynaklarla varlıklarını devam ettirirler. İnsan ise tabiattan elde ettiği ürünleri işleyerek yeme, içme ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladığı gibi insanın, psikolojik, manevi ve ahlaki ihtiyaçlarını da karşılamak için değişme, yenileme ve yaratma faaliyetinde bulunması lazımdır. Hayatını bir bütün olarak sürekli olarak inşa etmeyen insan, kendisinden vazgeçen insandır. Günümüzde bedensel ihtiyaçları ve hazları yaratma konusunda aktif üretimde bulunan insan, manevi, psikolojik ve ahlaki ihtiyaçları için çaba göstermekten vazgeçmiştir. İnsanın yaratıcı güce, çalışmaya ve sevgiye ihtiyacı vardır.

İnsanın yeme, içme ve üreme ihtiyaçları diğer varlıklardan farklıdır. Yememiz, içmemiz ve cinselliğimiz insani olmalıdır. Biz insani bir ortamda hayvan gibi yiyemeyiz, içemeyiz ve cinsel birliktelik yaşayamayız. Bugün insani ihtiyaçların, hayvani tarzda tatmini şeklinde bir gerilemenin olduğunu gözlemlemekteyiz. Biz, yeniden insani şekilde ihtiyaçlarımızı karşılamamanın yollarını keşfetmeliyiz. Yeme, içme ve cinsellik tek başına amaç değildirler. Bunlar felsefi, manevi, ahlaki, estetik, bilimsel ve sosyal açılardan daha iyi ve olgun insanlar olmamız için araçlardır.

İnsanı insan yapan olmazsa olmaz özellikler vardır. Toplumsallık, bilinç ve özgürlük insanın olmazsa olmazıdır. Din, bugün bireyin toplumsallığı ve özgürlüğüne engel olarak konumlanmaktadır. İnsanın özgürlüğüne ve aklına karşı çıkan bir din, insanı olgunlaştırmamaktadır. Akla ve özgürlüğü işlevsiz ve değersiz kılan bir din, insanı yozlaştırmak gibi bir sonuç doğurmaktadır.

Din, bireyin tek başına yaptığı bir faaliyet değildir. Din, kişinin diğer insanlarla beraber yapmış olduğu bir tecrübedir. Din, kişinin hayata dair sahip olduğu anlam çerçevesi ışığında bilinç, sosyallik ve özgürlüğe göre karakterize edilerek şekillenen bir tecrübedir. Bilinçlilik, toplumsallaşma ve özgürleşmenin dindarlık konteksinde birbirinden kopuk olarak gerçekleşmesi mümkün değildir. Din ve özgürlüğün, din ve bilinçliliğin, din ve toplumsallığın birbirine karşıt ve kopuk olması yabancılaşmanın kendisidir.

Özgürlükten bahsettiğimiz zaman, din dışı bir tecrübeden söz etmiyoruz. Özgürlük, dini var eden durumdur. Özgürlük olmadığında dindarlığın gerçekleşmesi mümkün değildir. Dindarlık, özgürlüğün meyvesidir. Özgürlüğü ortadan kaldıran bir din, dindarlık tecrübesi değil, karanlık bir kölelik biçimidir. Özgürlük, kişinin diğer insanlara müdahale etmeden ve dışarıdan bir müdahaleye uğramadan kendisine uygun yaşam tarzını seçmesi ve yaşamasıdır. Dinin insan hayatına müdahale etmenin aracı olarak anlaşılması, dinin özgürlüğü ortadan kaldıran bir araca dönüşmesini sağlamaktadır.

Din, özgürlüğün insan için vazgeçilmez bir değer olduğunu kavramalıdır. Din, özgürlüğü doğru veya yanlış içinde olma pozisyonları bağlamında ele alamaz. Doğruluk veya yanlışlık adına zorlama ve yargılama olmadan, özgürlüğün anlaşılması gerekmektedir. İnsanın doğru ve yanlış seçme hakkı vardır. Din,

insanın yanlış yapma hakkını tanımalı ve yanlışla zor kullanarak müdahale etmeyi reddetmelidir. Manevi ve sosyal baskı ve zorlama olmadan insanın hayatını inşa etmesi doğal bir inşa faaliyetidir. Zorlama ve baskı olmadan insanın kendini gerçekleştirme fitri olan bir durumdur.

Dinin, insan ve toplum arasında kurduğu ilişki önemlidir. Din, kendisini özgürlükle ilişkilendirirken baskı ve zorlamadan uzak tutmalıdır. Din, insana müdahale edilecek objeler olarak değil, sadece insan olarak bakmalıdır. İnsanın insan oluşunu tanınması, ancak diğer insanlara özne olarak bakmakla mümkündür. Toplumsallık, bilinçlilik ve özgürlük, diğer kişilere insani özneler olarak bakmayı gerektirmektedir. Kişinin sosyal ilişkiler içinde dindarlığını, ahlakını, bilimini, ahlakını ve sanatını gerçekleştirme, toplumun insanileştirilmesi ile mümkündür. Dehümanize olmuş bir toplumda insanlaşma mümkün değildir. Toplumun insanlaşması ve özgürleşmesi, toplumun diğer insanlara sunduğu seçeneklerle ve imkanlarla yakından ilgilidir. Özgürlüğün, toplumsal sınırların ötesinde ve hakikat kriterinin dışında kişinin kendisine uygunluk ilkesine göre ve müdahalesizlik haline göre özgürlüğün tanımlanması, kişinin sürekli olarak kendisini değiştirme ve geliştirme mümkün kılmaktadır. Özgürlük anlayışı çerçevesinde din, sürekli bir oluş ve yaratılış durumunu ifade etmektedir. İnsan, özgür bir şekilde toplumsal dünyanın bir üyesi olduğu zaman insandır. Toplumsal dünya, din adına kişinin özgürlüğüne müdahale ettiği sürece, kişi özgürlüğüyle beraber insanlığını da yitirmektedir.

İnsan, sürekli olarak kendini var eden ve oluş halinde olan bir varlıktır. İnsanın kendisini inşa etmesi için önünde sonsuz seçenekler olmalıdır. Din, kişinin kendisini inşa etmesi için önünde duran seçeneklerden herhangi biridir. Din, kişinin önündeki diğer seçenekleri ortadan kaldırdığı zaman bir yabancılaşma ve yozlaşma aracına dönüşmektedir. Din, insan hakkında kesin ve mutlak bir tanımlamada bulunmak yerine, kişiye farklı tanıma yollarını keşfetmesine imkan tanımalıdır. Yabancılaşma, insanın özgürlüğünü yitirmesiyle yakından ilgilidir. Yabancılaşma, insanı yapay hale getirmektedir. İnsanın önündeki seçeneklerinin ortadan kaldırılması anlamında özgürlüğün ortadan kaldırılması, insanın yapaylıkla sınırlanması anlamına gelmektedir.

Yabancılaşma, insanı yaralayan bir durumdur. Yaralama, insanın dıştan kontrolü sonucu oluşmaktadır. Dinin bir tahakküm, kontrol, yönetme ve disiplin aracına dönüştürülmesi, insanın hem fitratına hem potansiyeline yabancılaşmasına neden olmaktadır. Din, bir kontrol ve yönetme aracı olarak en ciddi yabancılaşma aracıdır. Din, eğer ucu açık bir özgürleşme süreci olarak tecrübe edilebilirse, sağlıklı bir durum ortaya çıkabilir. İnsanın elinden hayatı alınarak, dışarıdan bir hayatın kendisine empoze edilmesi, kişiyi basit kontrol edilen bir objeye indirgemektedir. Kontrol saplantısı, kişinin kendisiyle, toplumla ve hayatla özgür ilişkiler kurmasına engel olmaktadır. İnsanın insan üzerinde kontrol ve hegemonya kurma obsesyonuna sahip olması, insanı insana köle etmektedir. Teolojide buna kula kulluk denmektedir. En büyük yozlaşma ve yabancılaşma, insanın insana kul

olmasıdır. Yabancılaşmaya karşı en etkili yol, insanın insana kul olması değil, sadece Allah'a kul olmasıdır. Cahiliye, insanı yıkmaktadır. Cahiliye, insanı din kılıfında yıkmamanın aracıdır. İnsanın bir tüketim ve bitim aracına dönüştürülmesi çok ciddi bir sıkıntıdır. İnsanın nesneye dönüştürülmesi, kişinin fiziksel ve zihinsel olarak dehumanizasyonu demektir. Kişinin sadece düşünen ve hareket eden bir nesneye dönüştürülmesi üzerinde düşünülmesi gereken büyük bir sorundur.

Din, genelde kişiye şekil verme olarak anlaşılmaktadır. Din, adına yeni bir insan yaratma düşüncesi meşrulaştırılmaktadır. Din adına kişinin yeniden yaratılması, aslında ikinci el bir insanın yaratılması demektir. Kişi, kendisine baktığı zaman, kendisini dışarıdan bir ustanın elinden çıkmış ikincil bir ürün olarak görüyorsa, kişinin kendisinden kopukluğu ve yabancılaşması gerçekleşmiş demektir. Din, ikinci el bir insan yaratma aracı değildir. İkinci el bir insan, duygu, düşünce, inanç ve davranış açısından kendisi değildir. O, bir başkasıdır. İkinci el bir kişi, insanlığından çok şey yitiren biridir. İkinci el bir kişilik, kendisini güçsüz ve iktidarsız olarak hissetmektedir. İkinci el bir kişilik, çevresinde olup bitene seyirci kalmakla yetinmeyi başarı sayabilmekte, duygularını kontrol edememekte, kendisini kaderin oradan oraya savurduğu bir yaprak olarak değerlendirebilmektedir. İkinci el kişi, aslında kendisinden kopmuş, kendisini dışarıya teslim etmiş kişidir. İkinci el kişi, kendisine, dünyaya, ilişkilerine ve hayatına bir anlam ve amaç atfedememektedir. İkinci el insan, dış dünya tarafından üretilen insandır. Sahici insan, dış dünya tarafından yaratılan değil, içinde bulunduğu dünyayı yaratan kişidir.

İnsan, kendisini çoğu zaman güçsüz ve aciz hissetmektedir. Kişi, dış dünyada olup bitenleri anlamadığı, dışarıdaki birçok gizemli gücün kendi hayatını kontrol ettiği ve bunlara çaresiz olarak teslim olmaktan başka bir yol olmadığı düşüncesi içinde olabilmektedir. Kişinin hayatı ve hayat felsefesi arasındaki ilişkinin kopması, bir yabancılaşma ve yozlaşma halidir. Kişi, varlığın gizemine yeterince nüfuz edememesi hali ile yaşadığı gerçek arasında derin bir uçurum her zaman oluşabilmektedir. Kişi, böyle bir uçurum halinde gerçeklikten kopabilmektedirler. İnsan hayatı, her gün insani niteliğini yitirerek mekanikleşmektedir. Kişiler, gerçeklikten kopmaları halinde sosyal, siyasal ve kültürel hayat yeterince katılamamaktadırlar.

Din, çoğu zaman insanı bastırma aracı olarak kullanılmaktadır. Din adına yapılan baskı ve bastırma girişimlerinden, en çok akıl payını almaktadır. Dini açıdan makbul olan akıl, sınırlandırılmış bir akıl yürütmeye indirgenmekte, özgürce var olan ve işleyen bir akıl inkar edilebilmektedir. Akıl kadar reddedilen veya bastırılan diğer bir tecrübe de ahlak ve maneviyattır. Din, söylemsel düzeyde ahlak ve maneviyatı yüceltmesine rağmen, siyasal ve ekonomik çıkarların aracına indirgenen din, ahlak ve maneviyatı bastırarak insanı ilkesellikten uzaklaştırıp oportunist bir nesneye dönüştürebilmektedir. Akıl, ahlak ve maneviyat, hayatın özü olan tecrübelerdir. Akı, ahlakı ve maneviyatı bastıran araçsal din, kişinin gelişimini, yapıcılığını, yaratıcılığını, sevincini, coşkusunu, özgürlüğünü, amacını ve davranışını bastırma aracı işlevi görebilmektedir. Dinin insan üzerinde mutlak

bir tahakküm aracı olarak kullanılması, insanı kendisine ve hayata yabancılaştırmaktadır.

İslam, kendisini insanın fitratı olarak nitelemektedir. İslam, insanın öz yeri, yurdu, kökü ve evidir. Günümüzde insan ve İslam arasında yabancılaşma hali söz konusudur. İnsanlar, kişisel ve sosyal çıkarları, ve güç mücadeleleri için İslam'ı araçsallaştırmışlardır. İslam, insanın evidir, yurdudur ve yeridir. Eğer kişi, İslam'ın evinde kendisini güvenlik, esenlik ve özgürlük içinde hissetmiyorsa, insan, İslam'a radikal bir şekilde yabancılaşmış demektir. İnsanlığın önündeki en büyük meydan okuma, İslam'ı kendisine fitrat, yurt ve ev olarak yeniden keşfetmesidir.

İnsanın İslam'ı kendi orijinal evi olarak keşfedebilmesi için, herşeyden önce kişinin sahici anlamda bir kişiliğe sahip olması lazımdır. Sadece insanlara sunmak ve satmak için kurgulanan bir kişilik, hem insanın kendisine hem de İslam'a yabancı kalacaktır. Maskeli ve yapay bir kişilik, hep kendisini insanlığa, Allah'a ve İslam'a yabancı olarak kurgulamıştır. Allah, kendisine satın alacağı kullar aramamaktadır. Allah, salih ameller işleyen ve iman eden sahici ve sahici kullar istemektedir.

İnsanla Tanrı, tabiat ve toplum arasındaki ilişkileri gerçeklikten koparan, insanları tarihin, toplumun, tabiatın paganizmine hapseden bir din, din değildir, sadece bir sapkınlıktır. İslam, insanın kendisiyle, Allah'la, diğer insanlarla ve tabiatla olan ilişkisinin hep realiteyle bütünleşerek gerçekleşmesini istemektedir. Tevhid, namaz, hac, oruç ve zekat, insanın kendisiyle, Allah'la, toplumla ve tabiatla olan ilişkisinin illüzyona dönüşmemesini sağlayan sahici bir çizgide yürümesi için emredilen şartlardır. İslam'ın şartları, insanın bütün ilişkilerinin gerçeklik temelleridirler.

Allah, insanın kendisini tanınmasının kaynağıdır. Allah bilinmeden insanın kendisini bilmesi mümkün değildir. İnsan ve Tanrı'yı karşıt olarak konumlandırarak yabancılaşmanın kaynağı olarak Tanrı'yı görmek büyük bir sapmadır. İnsan, Tanrı'ya yabancılaştıkça kendisinden, diğer insanlardan ve toplumdan sapmaktadır. İslam'a göre Allah, insana şah damarından daha yakındır. Allah, insana yabancılaşmayan ve onu terk etmeyen mutlak hakikattir. Allah ve insan birlikte olduğu zaman yabancılaşma ortadan kalkmakta, onların ayrılığı ise bütün yozlaşmaların kaynağını oluşturmaktadır.

İnsan ürünü olan bir din, yabancılaşma kaynağıdır. Dini, iktidarın, şöhretin, gücün, paranın, zorbalığın ve yalanın aracı olarak kullanan bir pratik, yabancılaşmadır. İktidar, maddiyat ve sahtekarlığın aracı haline getirilen bir din, insan tarafından kullanılan sıradan bir araçtan başka bir şey değildir. İnsanın sıradan amaçlarını gerçekleştirmesinin aracına indirgenen din, din değil, densizliktir. Densizlik olarak din, en büyük yabancılaşmadır.

İslam, insan, insanlık, Allah ve doğa arasında ülfet tesis eden fitrat dinidir. Bugün Tanrı, insan, toplum ve doğa arasındaki fiziksel mesafe azalmış, ama varoluşsal fitri uzaklık artmıştır. İnsanlar, sahte benliklerle taşlaşmışlardır. Taşlaşan insanlar, birbirleriyle ülfete, yakınlığa ve sahiciliğe dayalı ilişkiler

kuramamaktadırlar. İslam, yabancılaşmaya karşı ülfet tezini ortaya koymaktadır. Ülfet, yalnız olma ve yabancı olma hali değildir. Ülfet, Tanrı, insanlık ve doğa ile birlikte iç içe olma, beraber yaşama ve kendini gerçekleştirir. Ülfet, şekilsel anlamda diğer insanlarla beraber olma veya Tanrı'ya kuru ritüeller yoluyla kul olma değildir. Ülfet, kişinin gerçekten insanlığından, yani fitratından gelen duygu, düşünce ve davranışlarla Tanrı'ya kul olması ve insanlığa ait olmasıdır. Ülfet, sahih anlamda ilişkilene ve ait olmaktır. Ülfet, güzel ahlakla insan olmayı gerçekleştirmektir.

Religion, Familiarity and Alienation*

Bilal SAMBUR*

The relationship between religion and alienation is one of the most important discussion topics of the modern times. Have people been alienated from religion? Does pluralism inevitably require alienation? What sort of theological approaches can be developed between religion, alienation, and pluralism? Does religion have an alternative approach toward alienation? Is religion the source of alienation? Discussing and answering these questions is highly important for the future of humanity.

Alienation is not a concept that solely reflects the state of humanity in the present time. Alienation reflects a deep disruption within the essence of one instead of being an economic and social categorization. This concept indicates the internal disruption within the self rather than the apparent external ones. Islam relates alienation with concepts of polytheism and ignorance in its own theology. These two concepts reflect all sorts of orientation which are against the essence of humans. In other words, all kinds of corruptions weakening, damaging or destroying the humanity of people reflect alienation, which

means deviating from both human and divine facts or actions. Humans essentially have both traces of divinity and humanity. Losing the ideology of serving Allah, protesting Allah or adopting an attitude of becoming a Allah is essentially alienation. One's discovery of divine and human elements at the same time means illumination. Confusing and degenerating the divinity and humanity is ignorance and alienation.

A human is not a production machine or an object that can be purchased. A human cannot be reduced to any sort of objects. The essential position of humans is reflected as the most honorable among creatures. Anything that reduces, weakens or violates one's honor is related to alienation. This honor cannot be violated anyhow according to Islam.

The red line of Islam is tawhid and human honor. Ignorant people experience chaos and anonymity. The essential anonymity, however, is the confusion regarding the holy identity of Allah and identity of humans. The deviation of the relationship between Allah-man, man-man and man-universe is the source of the chaos and crisis.

* This paper is the English translation of the study titled "Din, Ülfet ve Yabancılaşma" published in the 3th issue of *İlahiyat Akademi*. (Bilal SAMBUR, "Din, Ülfet ve Yabancılaşma", *İlahiyat Akademi*, sayı: 3, 2016, s. 67-74.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt University, Head of the Department of Psychology, bsambur@ybu.edu.tr, (0312) 466 75 33.

Islam orders people to have goods and property but not to be a slave for these. Slavery to materials is nothing but alienation. Instead of being a slave to goods and materials, it is necessary to make them the means for a humane life. Goods and materials can be the sources of alienation and means enabling a humane life.

Islam teaches people that they are not weak, meaningless, adrift or irregular, isolated or abandoned, and that they should not deviate from themselves and Allah. Ignorance as alienation directs people to helplessness, meaninglessness, irregularity, idleness, isolation and deviation from humanity and divinity. Alienation is essentially the barbarization of humans. Islam teaches people in terms of humanity and ensures that they live as the most honorable creatures by preventing them from falling to the lowest degrees.

Human life is divided from all aspects. Everything including villages and cities, people and society, religion and science, spirituality and rationality, art and spirituality, religion and philosophy, and Allah and people are separated from one another and made opposite. Alienation is the division of all human beings into enemies.

Allah does not regard people as weak creatures. People do not pray to Allah because they are weak. People serve Allah for they are strong. Serving or slavery to Allah is not a renunciation of freedom. People do not abandon or limit their freedom before Allah. Instead, they experience freedom. Allah is the truth making people's freedom possible.

Islam does not consider people as the creatures who are stuck in this world and to be distinct in time. The life after death is like a farm for people. What is essential in Islam is the unity between the world and eternal life. Modernity makes people alienated from life after death and addicted to the world. Collective recognition of the eternal life and world bases people's relationship with one another and world on proper and mature foundations.

Islam is not an atrophy of consciousness. The common and problematic element among the people is ignorance which makes people accept exploitation and orders them learned helplessness. Ignorance is an ideology of cruelty which is a deviant output of humanity. However, Islam is an illumination that keeps one's consciousness alive and precise. Islam is irreplaceable for human life. One needs no type of ignorance in one's life.

Religion helps people be themselves. It can ensure people's stability, maintain their social relationships and enable them to adapt to other people. People do not get alienated from humanity due to religions which are often used as a means for justifying the human corruptions. The objects produced by humans can be sanctified through religions. The main quality of ignorance is that it instrumentalizes religions.

Alienation is essentially a sort of torment which something is taken from where it belongs and is taken somewhere else as well as the objectification of the person by purifying himself from the elements that make him human. One's

objectification toward humanity is a torment. Alienation is the greatest torment toward humans.

Modern people do not understand the religious language, concepts, beliefs, and values. Secular ideologies have alienated people from religions. Modern people do not have the imagination and thoughts to grasp the meanings of certain concepts such as God, the holy book, prayer, praying, prophet, tawhid, afterlife, independence, slavery, taqwa, familiarity, taarroof, and revelation. Modern people have largely lost their ability to talk about religion. Secular people cannot understand the religiousness-related experienced when religious people mention their relationships with God, which indicates a serious alienation.

People of the modern world seem to have differences. Pluralism is the most important fact of the modern day. People become more alienated from one another as they appear with their pluralist characteristics. Pluralism is known to be the most important factor contributing to the concept of alienation. Humane pluralism should result in humane meetings and recognition. People alienate from one another due to differences, which is a serious issue. Examining humane pluralism and meetings collectively is the most important approach toward interpersonal alienation.

Although people need to recognize one another with their differences, governments take sides against the human differences, which is another serious issues. When people get to know each other, governments should disregard all sorts of belief, ideology, and identity. Governments should take no sides against beliefs.

As our lives become plural, modern borders between the personal and public concepts disappear. People who are religious in their personal lives aim to reflect their religiousness to public life. While personal concepts become public, the public ones become personal. People want the public area to be a discussion and recognition area. They also desire to present a language and practice where they can experience their own identities.

Human nature should not be limited to a theory or approach. There may be numerous approaches regarding human nature. Limiting this nature to a single theory means a serious form of alienation. History of humanity cannot be limited to a theory or period. A certain period cannot represent the whole history, time and place as a single criterion determining the future of all people and periods.

Humans are active, dynamic, and creative creatures. Their activeness is independent from the other objects. Consumption of one's activeness through addictions is the greatest form of alienation. It should be remembered that people are active and dynamic with no relation to objects. Other objects are present depending on the activeness and creativeness of humans. All objects can be created when people are present.

Humans are defined as the creatures seeking power and authority. People's duty is not to establish authority over nature. Authority and power are not natural

characteristics for people. Reducing people's status to animals who only make efforts for authority means denying humanity. People should establish an innate relationship with nature instead of attempting to dominate it. Instead of dominating nature, humans should be in a relationship with nature in such a way that they improve it. People's duty is to live without destroying nature.

Humans are different compared to other creatures. One of the most prominent features of humans is that they build their own lives. Other creatures maintain their existence through the resources they find in nature. However, people meet their certain needs such as eating or taking shelter by processing natural elements. While meeting their psychological needs, they also have to perform change-related renewal and creation activities to meet their spiritual and ethical needs. People who do not build their lives entirely are the ones who abandon themselves. They actively work to meet their bodily needs and create pleasures in this regard but they do not make an effort to meet their psychological and ethical needs. Humans need creative power, work, and love.

Their needs related to nutrition and reproduction are different than those of other creatures. Therefore, their such activities should be human. They cannot eat, drink or reproduce like animals in a human environment. However, we observe that there is a regression among people as they meet their human needs in an animalistic way. We as humans should find ways to meet our needs in a humanistic way once again. Eating or sexuality is not solely a purpose. They are just the means of becoming better and more mature people from philosophical, spiritual, ethical, aesthetical, scientific, and social perspectives.

There are certain indispensable characteristics for humans. Sense of community, awareness, and freedom are indispensable for people. Religion today appears as an element preventing one's sense of community and freedom. A religion objecting one's freedom and mind does not mature one, or a religion that makes the concepts of mind and freedom dysfunctional and invaluable corrupts people.

Religion is not an activity one does by oneself. It is a collection of experiences one shares with others. These religious experiences are characterized according to awareness, sociality, and freedom and in line with the set of meanings regarding life. Awareness, socialization, and liberation cannot emerge independently from one another in the context of religiousness. The opposition and irrelevance between religion and freedom, religion and awareness, and religion and sociality is a form of alienation.

The context of freedom does not reflect a non-religious experience. Freedom coexists with religion. Religiousness cannot be present without freedom. It is the product of freedom. A religion terminating freedom is a malevolent form of slavery instead of being an experience of religiousness. Freedom is the ability to choose and live a lifestyle without interfering other people or being interfered by them. Regarding religion as an instrument of interfering in human life causes religion to be transformed into the means of terminating freedom.

Religion should realize that freedom is an indispensable value for man. Religion does not review freedom in the context of being in the positions of doing right or wrong. Freedom should be understood without pressures or judgments regarding truth or falsehood. People have the choice to select the rights and wrongs. Religions should realize people's rights to do wrong and deny forcefully interfering in people's wrongs. Without spiritual and social pressures, it is natural for people to build their own lives. Another natural case for people is that they realize themselves without forcing and pressures.

The relationship between religions, people, and society is significant. While relating itself with freedom, religion should be free of pressures and obligations. Religions should regard people as only humans instead of approaching them as objects to be interfered. One can realize one's humanity only by considering the others as subjects. Sociality, awareness, and freedom require regarding the others as human subjects. People can realize their religiousness, ethical characteristics, scientific acts, morals, and artistic activities through social humanization in their social relationships. However, humanization cannot occur in a dehumanized society. Humanization and freedom of the society are closely related to the social options and opportunities provided to other people. Defining freedom in no relation to social borders and reality criteria but according to the personal suitability criteria and interference-free state enables people to constantly change and improve themselves. Religion reflects a continuous presence and creation within the context of freedom. People are human when they become the members of a social world freely. However, they may lose their humanity as long as the social world interferes with the freedom of people in the name of religion.

Humans are creatures which constantly maintain their existence and presence. However, they should have limitless options to build themselves. Religion is one of these options. It turns into an instrument of alienation and corruption when it terminates people's other options. Religion should enable people to discover different ways of recognition instead of making a certain definition regarding humans. Alienation is closely related to losing freedom, and it makes people artificial. Termination of freedom within the process of terminating one's options means limiting one's acts with artificiality.

Alienation actually hurts people spiritually. It is formed through the external control of people. Transformation of religion into a domination, control, management, and discipline mechanism causes people to be alienated from their natures and potential. Religion as a control and management instrument is the most serious means of alienation. If religion can be experienced as an open-ended period of freedom, a proper state can be achieved. Controlling one's life and imposing another life to one reduces one's status to a simple, controllable object. The obsession of controlling prevents people from establishing free relationships with self, society, and life. People's obsession to control others and establish hegemony over them makes them slaves to each other. This is theologically called serving

someone slavishly, which is the greatest form of corruption and alienation. The most effective way to be followed against alienation is the slavery to Allah rather than to people. Ignorance demolishes people. It is the means of corrupting people in the name of religion. Turning people into the means of consumption is a serious issue. Objectification of people, on the other hand, means dehumanizing people physically and spiritually. Transforming people into an object that just thinks and acts is a great issue to be examined.

Religion is generally regarded as the means of shaping one. The idea of creating a new person in the name of religion is justified. This process actually means creating a second-hand person. If one considers oneself as a second-hand product from the hands of another person, it means one has no relation and becomes alienated from oneself. Religion is not an activity to create a second-hand person. This person does not reflect the original personality from an emotional, ideological, theological, and behavioral aspect, thus becoming someone else. A second-hand person is somebody who loses many human aspects. A second-hand personality means feeling the self as weak and incapable. This form of personality considers staying indifferent to all the actions around as success, fails to control emotions and regards the self as a leaf swaying from side to side due to destiny. A second-hand person is actually someone who has no relation to themselves and succumbs to the others. This person, who is created by the external world, cannot offer a meaning and purpose to the self, world, relationships, and life. However, a true personality reflects the one who creates one's own world instead of being created from the external world.

People often feel weak and incapable. People may not understand what is happening in the world but they may think that many secret powers control their lives and that there is no option but to desperately give in to these powers. Termination of the relationship between one's life and life philosophy is a form of alienation and corruption. A great gap may emerge between people and the reality they experience due to the failure in grasping the mystery of existence. Therefore, people may lose their relation to reality. Human life is becoming less human but more mechanic every passing day. People cannot participate in the social, political, and cultural life adequately if they lose their relation to reality.

Religion is mostly used as the means of controlling people. The mind has the highest share from such attempts and actions of religion. The mind that is religiously appropriate is forced to have a limited scope, and a free and operative mind can be denied in this context. Another factor that is denied or controlled as much as the mind is morals and spirituality. Although religion that is reduced to the level of a political and economic instrument, glorifies morals and spirituality on a discursive level, it can be transformed into an opportunist object while controlling the morals and spirituality and deviating people from principle sets. Reason, morality and spirituality are experiences that are the essence of life. The instrumental religion controlling reason, morals, and spirituality also functions to control one's development, constructiveness, creativity, joys, enthusiasm, freedom,

goals, and behaviors. Using religion as the means of controlling other people makes people alienated from the self and life.

Islam regards itself as natural for people. It is the essence, home, and roots for humans. However, there is an alienation between people and Islam. People instrumentalized Islam for their personal and social interests and power-related efforts. As mentioned before, Islam is a home to people. If people cannot feel safe, well, and free in the home of Islam, this means people are radically alienated from Islam. The greatest challenge before humanity is the rediscovery of Islam as a natural element, country, and home.

People should have a true personality first to discover Islam as their original homes. A personality that is only designed to be offered and sold to people will be alienated from the self and Islam. A masked and artificial personality organizes itself as alienated from humanity, Allah, and Islam. Allah does not seek slaves to be purchased. Instead, Allah wants proper and realist servants performing proper religious practices and have a complete faith.

A religion that terminates the relationships between God, nature, and society while deviating them from reality and that restrains people within the paganism of history, society, and nature is not a religion but a deviance. Islam wants people to associate the relationships with self, Allah, other people, and nature to reality and experience these relationships accordingly. Tawhid, prayers, pilgrimage, and fasting are the conditions ordered to people to follow a true path that enables them to prevent their relationships with self, Allah, society, and nature from turning into an illusion. Islam's pillars are the reality-related grounds for people's all kind of relationships.

Allah is the source for the people to recognize themselves. It is not possible for people to recognize themselves before recognizing Allah. However, regarding God as the source of alienation by positioning people and God as opposite to one another is a great form of deviation. People deviate from themselves, other people, and society as they become more alienated from God. According to Islam, Allah is closer to people than their jugular veins. Allah is the absolute reality that is not alienated from people and does not abandon them. Alienation ends when Allah and people come together but their separation constitutes the sources of all corruptions.

A religion as a human product is a source of alienation. A practice using religion as the means of authority, reputation, power, money, oppression, and lies is a form of alienation. A religion that is transformed into the means of materiality and fraud is nothing but an ordinary instrument used by people. A religion that is reduced to the status of realizing ordinary goals is nothing but a disgrace. Religion as a disgraceful act is the greatest form of alienation.

Islam is a natural religion establishing familiarity between people, society, Allah, and nature. The physical distance between God, people, society, and nature is smaller whereas the existential natural distance is higher today. People have

become indifferent with false selves. These people cannot establish relationships based on familiarity, closeness, and sincerity. Islam presents the familiarity thesis against alienation. Familiarity is not the state of being alone and alienated. It is the coexistence of God, humanity, and nature, and it is a form of self-realization. However, it is not an act of formally being with other people or serving God through insincere rituals. It means serving God and being a true human based on the human and natural emotions, ideas, and behaviors. Familiarity means establishing a true relationship and sense of belonging. It means being a human with proper morals.

الدين بين الألفة والتنافر*

أ.د. بلال صمبور

جامعة يلدرم بايزيد - رئيس قسم علم النفس : bsambur@ybu.edu.tr

ترجمة: عدنان آل كوكول

إن من أهم الموضوعات المثيرة للجدل في يومنا هذا العلاقة بين التعلق بالدين والنفور منه. هل أصيب الإنسان بالنفور من الدين؟ هل تندفع الأغلبية للنفور القطعي منه؟ فكيف يمكن للدين أن يتخذ سبيلاً بين النفور منه واتباع الأغلبية له؟ وهل يسعى الدين لتقديم نهج بديل يساهم في إيجاد حل لهذا النفور؟ هل الدين هو مصدر النفور؟ كل هذه الأسئلة وإيجاد أجوبة مناسبة لها تحمل قيمة كبيرة وأهمية بالغة من أجل مستقبل الإنسان.

مصطلح «النفور» ليس مصطلحاً حديثاً يشرح لنا وضع الإنسانية في يومنا هذا فقط، وليس مجرد تصنيف اقتصادي واجتماعي فحسب، بل إنه يوحي بانكسار معنوي عميق في داخل الإنسان أيضاً، كما أنه يشير إلى كبر حجم هذا الانكسار في عالمه الداخلي أكثر من انكساره في عالمه الخارجي. استخدم الإسلام في وصف هذا التنافر مصطلحات عديدة من وجهة نظر دينية مثل «الشرك» و«الجهل».

يُعدُّ الشرك والجهل من الأوصاف المخالفة جوهر الإنسان، أي فطرته التي فطره الله عليها، وتعبير آخر: كل ما يخرب الجانب الإنساني ويفسده ويضعفه يعد تنافراً وانسلاخاً من الدين. إن هذا التنافر يبعد الإنسان عن كل ما هو إنساني ورباني، حيث يوجد في الإنسان ما هو إنساني وما هو رباني في آن واحد.

عندما يفقد الإنسان شعوره بالعبودية لله تعالى ويبدأ بالغوص في معصيته أو يميل إلى التآله، فكل هذه العوامل تعدُّ مصدراً لهذا التنافر. وعندما يدرك الإنسان الفرق بين ما هو إنساني وما هو إلهي، ويكتشف الاثنين معاً فهذا يشير إلى وجود نهضة معرفية، أما أن يخلط بين الاثنين دون أن يفرق بينهما فهذه قمة الجهل والتناقض. الإنسان ليس آلة أو سلعة يمكن شراؤها وبيعها ولا يمكن أن يكون في هذا المستوى أبداً، بل هو أشرف المخلوقات كما جاء في القرآن الكريم، ولذلك كل ما يسيء لكرامة الإنسان ويضعفها ويخل بها يعتبر نفوراً، وبناء عليه فالإسلام لا يسمح بالإخلال بكرامة الإنسان وشرفه بأي شكل من الأشكال.

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Din, Ülfet ve Yabancılaşma" التي نشرت في العدد الثالث من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (بلال صمبور، الدين بين الألفة والتنافر، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٣، ص ٦٧-٧٤). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

التوحيد وكرامة الإنسان خطان أحمران بالنسبة للدين الإسلامي. فحياة الإنسان الجاهل غالباً ما تكون مليئة بالاضطرابات والتناقضات، فالخلط بين ماهية الإله وماهية الإنسان يعتبر عين الاضطراب.

إن الخلل الذي أصاب علاقة الإنسان مع بربه، وعلاقة الإنسان بالإنسان، والإنسان بالكائنات الأخرى ما هو إلا مصدر رئيس للأزمات والاكنتابات.

فالإسلام يأمرنا بالاهتمام بالماديات وأن نكون أصحاب أموال ولا ضير في ذلك، لكن بشرط عدم التحول إلى عبيد لهذه الأموال؛ لأن العبودية للمادة والمال تعدُّ نوعاً من أنواع النفور من الدين، فبدلاً من أن نكون عبيداً للمال والمادة يجب علينا أن نحولهما إلى وسائل لتحقيق حياة إنسانية سليمة. فالأموال والماديات سلاح ذو حدين فكما هما وسائل لتيسير معاش الإنسان، كذلك يمكن أن يكونا مصدرا من مصادر هذا التنافر.

يهتم الإسلام بالإنسان اهتماماً بالغاً، ويشير دائماً إلى أنه لم يخلق عبثاً، ولم يكن ضعيفاً أبداً، وأنه ليس متروكاً، كما أنه خاضع للقوانين التي تنظم حياته، فكل هذه الأمور تساعد الإنسان في معرفة كيفية القرب من الله.

فالجهل يسهم إسهاماً كبيراً في دفع الإنسان نحو العجز وتفريغه من المضمون وعدم التقيد بالقوانين والأنظمة، كما أنه يقوم بتفريغه من الفكر وإبعاده عن كل ما هو فعل إنساني ورباني، والنفور في الأصل هو تحول الإنسان إلى شخص همجي بامتياز، هنا يقوم الإسلام بدوره التربوي ليجعل منه إنساناً سوياً ويمنع سقوطه نحو الدركات السفلى ليكون خيراً المخلوقات وأشرفها.

لقد تم تصنيف حياة الإنسان بناءً على عدد من التقسيمات، فمثلاً هناك حياة المدينة وحياة القرية، الفرد والمجتمع، الدين والعلوم، المعنوي والعقلاني، المادي والمعنوي، الدين والفلسفة، الله تعالى والإنسان، باختصار تم فصل الأشياء وجعلها مغايرة بعضها بعضاً، فتم تقسيم كل شيء، وفصل كل شيء له علاقة بالإنسان بحيث يكون كل قسم ضد الآخر.

إن الله تعالى لا ينظر إلى الإنسان نظرة ضعف، فلو كان ضعيفاً لم تكن لديه قدرة اللجوء إلى الله، فهو يعبد الله، لأنه مخلوق قوي، وعبادة الإنسان لله تعالى لا تصدر من شعوره بحجز الحرية أو تحديدها، بل على العكس تماماً، فهو يعيش الحرية الحقيقية في ذاتها من خلال عبادة الله تعالى.

إن الإسلام لا ينظر إليه أيضاً كمخلوق محصور ضمن هذا الكون فقط ثم يختفي من الوجود بعد ذلك إلى الأبد، لا أبداً؛ فكل ما يزرعه في الدنيا يحصده في الآخرة، فهذه المعادلة أساسية في الإسلام؛ لأن العلاقة بين الدنيا والآخرة مرتبطة ببعضها ارتباطاً وثيقاً. فالعولمة تحاول إبعاد الإنسان عن الآخرة وربطه بالدنيا فقط،

فالتعرف على الحياة الدنيا والآخرة معاً يسهم بشكل كبير في توثيق علاقة الإنسان بالإنسان من جهة، وعلاقة الإنسان بالحياة الدنيوية من جهةٍ أخرى على أسس سليمة وصحيحة.

إن الإسلام لا يتسبب في ضعف الوعي لدى الإنسان بتاتاً، وإنما الجهل هو السبب الرئيس لهذا الضعف، حيث يجعله في سبات عميق، ويغذي روح الاستسلام والشعور بالعجز لدى المجتمعات، ما يؤدي إلى الرضا بالاستغلال الذي يتعرض له وعدم إظهار أية مقاومة.

الجهل سبب رئيس لتوليد أيديولوجية منحرفة لدى الإنسان ألا وهي الخوف والظلم، أما الإسلام فما هو إلا مصدر من مصادر تنوير العقل وفكر الإنسان، حيث يعمل على زيادة الوعي لديه، لذا فإن الإنسان لا يمكن أن يجيى حياة صحيحة وسليمة من دون الإسلام، أي لا مكان لأي نوع من أنواع الجهل ضمن مجتمع سليم ومعافى.

إن الدين يُسهم في جعل الفرد إنساناً سوياً ويحافظ على استمراريته وعلاقاته مع الآخرين ودوجه معهم عن طريق علاقة تكاملية. فبفضل الدين يحافظ الإنسان على إنسانيته، لكن للأسف - وفي كثير من الأحيان - يتم استغلال الدين لإضفاء صفة المشروعية على فساد الإنسان، من أجل تقديس الأشياء التي هي من صنع البشر، فجعل الدين وسيلة لبلوغ الهدف هو الصفة الأساسية للجهل. فهذا في حد ذاته ظلم كبير، كما لو أخذنا شيئاً من مكانه الأصلي ووضعناه في مكان آخر، فإبعاد الإنسان عن مبادئه التي تجعل منه إنساناً يحوله إلى سلعة رخيصة، ويسلخه عن جذوره، وهذا يعتبر من أكبر أنواع الظلم.

إن الإنسان المعاصر لا يفهم اللغة والمصطلحات والمعتقدات والقيم التي يستخدمها الدين للأسف، فالفاهيم العلمانية قامت بسلخه وإبعاده عن الدين تماماً، فمثلاً مصطلح الإله والكتاب المقدس والعبادة والدعاء والنبى والتوحيد والآخرة والحرية والعبودية والتقوى والألفة والوحي؛ فكل واحد من هذه المصطلحات لا يمكن أن يفهمها الشخص العلماني بما أنه لا يمتلك تخيلاً وتصوراً عميقاً في هذا المجال، فالشخص المعاصر فقد القدرة على الخوض في الموضوعات الدينية بشكل ملحوظ، فعندما يتكلم الشخص الملتزم دينياً عن علاقة الإنسان بالله، ترى الشخص العلماني لا يهتم بالموضوع لا من قريب ولا من بعيد؛ لأنه لا يعيش هذه التجربة، وهذا يدل على انسلاخه عن فطرته وإصابته بانفصام تام في الشخصية.

إن الاختلافات بين المجتمعات ظاهرة أمامنا بشكل واضح وجلي، فالتعددية هي أهم المواضيع المثيرة للجدل في يومنا هذا أيضاً، فكلما كان هناك تعددية زادت المسافة بين المجتمعات، فهي من أهم الأسباب والعوامل التي تؤدي إلى إبعاد المجتمعات عن بعضها، فبدلاً من أن تشجع على التعارف بين المجتمعات تحولت إلى مشكلة كبيرة في هذه الأيام، لكن الاهتمام بالتعددية بين المجتمعات والتعارف فيما بينهم في آن واحد معاً يعتبر أهم سبب لوضع حد لبرودة العلاقة بين الإنسان وأخيه الإنسان، ولذا يجب على المجتمعات أن تتعرف

على بعضها بغض النظر عن اختلاف مذاهبهم ومشاربهم في حين يجب على الدولة أن تقف على الحياد، وألا تفضل طرفاً على طرف، وإلاّ تتسبب بمشكلة كبيرة، فعندما تقترب المجتمعات من بعضها، هنا يجب على الدولة ألا تفرق بين المعتقدات والأيدولوجيات (المفاهيم) والهويات، أي عليها ألا تنحاز إلى إحداها دون أخرى.

كلما زادت التعددية في حياتنا تبخرت العوائق المستحدثة بين ما هو فردي وما هو جماعي، لذلك عندما يكون الإنسان ملتزماً دينياً في حياته الشخصية يسعى لإظهار هذا التدين ضمن المجتمع أيضاً، وعند تحوّل الحياة الفردية إلى حياة اجتماعية تصبح الأخيرة مثلها مثل الفردية، فهذه العلاقة موجودة بينها.

إن الشعوب تريد أن يكون هناك مجال للتعرف فيما بينها أكثر فأكثر، فالجميع هنا يتمنى أن يعرض هويته التي ينتمي إليها وتجاربه النظرية والعملية التي حققها للطرف الآخر.

يجب عدم حصر الطبيعة الإنسانية ضمن إطار نظرية أو منهج واحد فقط، بل يمكن أن يكون هناك عدد من المناهج التي لا تعد ولا تحصى فيما يتعلق بالطبيعة الإنسانية؛ لأن حصرها ضمن إطار مفهوم معين يؤدي إلى سلخ الإنسان عن ذاته ومضمونه أكثر فأكثر، كما أنه لا يمكن حصرها ضمن حقبة تاريخية معينة كذلك، حيث إن أي عصر من العصور التاريخية لا يمكن أن يحدد مستقبل البشر، ولا يمكن أن يشمل كل العصور وكل التاريخ في كل مكان وفي كل زمان؛ لذلك يمكننا أن نقول: إنه لا يمكن تطبيق حقبة زمنية أو عصر من العصور على كل العصور التاريخية، ولا سيما في تحديد مستقبل البشرية.

إن الإنسان مخلوق ديناميكي مبدع في الحقيقة، فاستقلالته أهم ما يميزه عن باقي الكائنات، فاستهلاك حيوية الإنسان من خلال ربطها بالكائنات الأخرى ما هو إلاّ إبعاد الإنسان عن فطرته أيضاً، لذلك يجب ألا ننسى خصوصية الإنسان واستقلالته كحقيقة واضحة بالنسبة للجميع.

إن وجود الكائنات الأخرى مرتبطة بوجود الإنسان، فعندما يكون الإنسان موجوداً تكون الكائنات الأخرى موجودة أيضاً، وعلى العموم يتم تعريف الإنسان وكأنه كائن يسعى للقوة والتحكم، لكن في حقيقة الأمر الإنسان ليس كذلك، وليس من مهمته وصفاته أن يتحكم بالطبيعة ويتحكم بالأشياء بالقوة، فالتقليل من قيمته بهذه الطريقة يجعله مساوياً للحيوان، كما أنه إنكار لصفة الإنسانية التي يتميز بها. فبدلاً من التحكم في الطبيعة يجب بناء علاقة مثالية معها من خلال إعمارها، فهذه يجب أن تكون من مهامه الأساسية، حيث يحى ويتأقلم معها لا أن يقضي عليها.

إن الإنسان مختلف عن باقي الكائنات الحية الموجودة في هذا الكون، وأهم ما يميزه هو أنه يتحكم في نفسه، ويقوم بتشكيل نمط حياته بنفسه، أما ما سواه فيستمر في الحياة من خلال مصادر معينة موجودة في الطبيعة، حيث تتحكم هذه المصادر في وجوده دون أن تحرك ساكناً، أي إنها مسيرة حسب قوانين الطبيعة، أما

الإنسان في إمكانه توفير الطعام والشراب والسكن من خلال ما يجده في الطبيعة ويستغله لصالحه، فمثلما يقوم الإنسان بتأمين احتياجاته المادية، فعليه أيضاً أن يوفر حاجاته النفسية والأخلاقية والمعنوية من خلال إيجاد طرق إبداعية والقدرة على التغيير والتجديد، فمن لم يؤسس حياته على أنها كتلة متكاملة ومبنية على الاستمرارية فهذا يعدُّ شخصاً منفصلاً عن ذاته.

إن الفرد في يومنا هذا يسعى خلف الاحتياجات المادية واللذة البدنية، ولم يسع أبداً من أجل الحصول على حاجاته المعنوية والنفسية والأخلاقية التي تعتبر من الضرورات التي نفتقدها اليوم. فالإنسان بحاجة ماسة للدوافع الإبداعية من جهة، وللسعي والعمل والحب من جهة أخرى.

إن الحاجة الإنسانية إلى الغذاء والشراب والتناسل تختلف عن حاجة الكائنات الحية الأخرى، فيجب أن تكون الطريقة إنسانية وتحمل صفات إنسانية، فلا يمكننا أن نأكل ونشرب ونتناسل بطريقة غير لائقة كما يفعل الحيوان على سبيل المثال، لكن في وقتنا الحاضر نلاحظ هذا الانحطاط والتراجع على مستوى القيم الإنسانية والأخلاقيات التي تنهار يوماً بعد يوم، بحيث يتساوى بعض البشر مع الحيوان بسبب تدني مستواه الأخلاقي إلى الحضيض، لذلك علينا أن نكتشف الطرق الأخلاقية والإنسانية من جديد من أجل تلبية الاحتياجات المادية والمعنوية. فليس الطعام والشراب والتناسل هو الغاية الأسمى بالنسبة للإنسان السوي، فكل هذه الأمور ليست إلا وسائل لتكون إنسانين وأكثر نضجاً وعلماً على الصعيد الاجتماعي والأخلاقي والمعنوي والفلسفي.

هناك خصوصيات وميزات تجعل من الإنسان إنساناً، ولا يمكن الاستغناء عن هذه الخصوصيات ولا بشكل من الأشكال، فمنها العلاقات الاجتماعية والوعي والحرية. فاليوم - وللأسف - يصنفون الدين كعائق أمام علاقة الإنسان بالمجتمع وأمام نيل حريته، فأى دين يقف أمام نيل الإنسان حريته ويعيق أعمال العقل لديه فهذا يعني أنه لا يريد نضوجه مطلقاً. فما يجرد العقل والحرية من وظيفتهما ويجعلهما بلا قيمة لا يمكن أن يكون إلا سبباً رئيساً في إفساد الإنسان، وإن الدين ليس نشاطاً يقوم به الإنسان وحده، فالدين هو التجربة التي قام بها الإنسان بالتعاون مع الآخرين على حد سواء، حيث يتشكل الدين بعد تشخيص الإنسان له من خلال نظرتة إلى الحرية والعلاقات الاجتماعية والوعي. والتدين لا يتحقق بلا حرية ووعي وحياة اجتماعية، حيث إن تعارض الدين مع هذه الخصائص يعتبر سلاحاً للإنسان عن الدين والقيم الأخلاقية وهذا عين الانقسام.

عندما نبحث في موضوع الحرية فإننا لا نبحث في موضوع خارج إطار الدين، فالحرية سبب من أسباب الحفاظ على الدين، والتدين ما هو إلا ثمرة الحرية، لذلك من المستحيل الحصول على مجتمع ملتزم دينياً من دون حرية، ويمكن القول: إن الدين الذي لا يهتم بالحرية لن يكون مثلاً يحتذى لتجربة دينية ناجحة، وإنما سيكون شكلاً من أشكال حياة العبودية المقيتة. فالحرية تتحقق عندما نختار حياة مناسبة لنا، بحيث لا نتدخل في حياة الآخرين، وفي الوقت ذاته لا نسمح لهم بالتدخل في خصوصيات حياتنا.

عندما يُنظر للدين كوسيلة للتدخل في حياة الإنسان، فهذا يؤدي إلى جعله مجرد أداة أو وسيلة تعيق حريته، ولذلك يجب أن يكون الدين سبباً رئيساً في تحقيق الحرية للإنسانية جمعاء، والتي لا بد منها في حياة الإنسان، ويجب أيضاً ألا يجبر الدين أحداً بالقسر على فعل ما يقرره الدين صحيحاً أو ترك ما يقرره الدين خطأً حتى يتم فهم المعنى الحقيقي للحرية. فالإنسان من حقه أن يختار الطريق الصحيح أو الطريق الخاطئ؛ لأن من طبع الإنسان الوقوع في الخطأ، وهذه من الفطرة التي فطره الله عليها.

فالدين عندما لا يتدخل في حياة الإنسان المعنوية والاجتماعية، فهذا يشير إلى أن بناء الإنسان بناء صحي وطبيعي، وعند عدم الضغط على الإنسان فإنه يقوم بتطوير نفسه بنفسه، وهذه الخاصية موجودة بالفطرة الإنسانية وطبيعة الإنسان كإنسان.

إن العلاقة التي يؤسسها الدين بين الإنسان والمجتمع مهمة للغاية، ولذلك عندما يتم ربط الحرية بالدين فإنه يجب إبعاد الدين عن الإلزام الجبري؛ لأن الدين يجب أن ينظر للإنسان كإنسان، وليس كجسم يجب التدخل في شؤونه في كل صغيرة وكبيرة. فمعرفة حقيقة الإنسان لا تتسنى لنا إلا من خلال النظر إليه كجوهر فريدة ولها خصوصياتها، فالاجتماعية والحرية والوعي تجبر الإنسان على أن ينظر للإنسان وكأنه جوهر فريدة، ولا يمكن أن يُظهر الشخص تدينه وعلمه وأخلاقه في علاقاته الاجتماعية إلا من خلال المجتمع الإنساني، وإلا لن تتحقق اجتماعية الإنسان أبداً.

إن المجتمع الذي انسلخ عن إنسانيته لا يمكن أن يصدر عنه فعل إنساني بتاتاً، فالمجتمع الحر والإنساني هو المجتمع الذي يقدم للآخرين حسب خياراته وإمكانياته المتاحة، والحرية - خارج إطار المجتمع وخارج إطار حقيقة تأقلم الفرد مع نفسه كمبدأ، وعدم التدخل في شؤونه - تسهم في تطوير الإنسان لذاته والسماح له بالتغير المستمر.

إن الدين - وضمن إطار مصطلح الحرية - يعني استمرارية الخلق والتكوين، فالإنسان يكون إنساناً عندما يكون أحد أفراد المجتمع الذي يتمتع بحرية تامة، فكلما تدخل المجتمع بحرية الفرد وشؤونه باسم الدين يفقد الإنسان حريته وإنسانيته على حد سواء.

إن الإنسان هو الذي بُنِيَ وجوده دائماً ككائن حي في هذا الكون، ولكي يستطيع تشكيل نفسه بنفسه يجب أن يكون هناك عدد من الخيارات، والدين أحد هذه الخيارات طبعاً، فعندما يسعى الدين إلى تهيمش باقي الخيارات وإزاحتها، فعندئذ يعيش الإنسان حالة من التناقض مع نفسه، والدين يكون سبباً لهذا الأمر. فبدلاً من أن يكون الدين هو الوسيلة الوحيدة والمطلقة في معرفة حقيقة الأشياء، يتحول إلى سبب للنفور من التدين برمته فالواجب أن يكون سبباً في كشف العديد من الطرق التي نصل من خلالها إلى حقيقة الأشياء. فابتعاد الإنسان عن حقيقة الدين يعد سبباً رئيساً لانعدام الحرية لديه، فيتحول إلى مجرد شخص اصطناعي كالصنم، لا

شعور لديه، ولا إحساس، وهذا الأمر يؤدي إلى جرح مشاعره كنتيجة حتمية ل يتم السيطرة عليه بشكل كامل وتطويعه للآلة الدينية.

عندما يتم تحويل الدين إلى وسيلة من أجل التحكم والسيطرة والإدارة، فعندئذ يبتعد الإنسان تلقائياً عن فطرته وشخصيته، وهذا أخطر أنواع فصل الإنسان عن ذاته وحقيقته، أما إن أمكن تجربة الدين كمرحلة مفتوحة لتحقيق الحرية فعندها قد نصل إلى حالة صحية وسليمة، لكن عندما يتم السيطرة على حياة الأفراد ويتم فرض طراز حياة معين عليهم، فهذا يعني أن الإنسان قد تحول إلى مجرد سلعة بسيطة، وفي هذه الحالة يستحيل قيام الإنسان ببناء علاقة حرة مع نفسه أولاً ومع المجتمع ثانياً.

إن مجرد تفكير الإنسان في بناء حكم من خلال استغلال الآخرين والسيطرة عليهم فهذا يعني تحويل الإنسان إلى عبد مطيع لا قرار له، ويسمى هذا بالمصطلح الديني «عبادة العباد»، أي أن يكون عبداً للعبد من دون الله تعالى، فأكبر أنواع انفصام الإنسان عن ذاته وحقيقته هو عبادته لإنسان مثله من دون الخالق سبحانه وتعالى.

إن أفضل طريقة لتخلص الإنسان من هذا الانفصام هي أن يكون عبداً لله وليس عبداً للإنسان، فالجهل وسيلة أساسية لهدم الإنسان، حيث يلبس رداء الدين وباسم الدين يهدم الفرد، كما إن اعتباره مجرد وسيلة استهلاكية أو سلعة معينة أو كأبي جسم يتحرك ويفكر فقط، يؤدي إلى مشكلة كبيرة، لذلك يجب مناقشتها وحلها.

يفهم من الدين على وجه العموم أنه يقوم بتصنيف الناس، حيث يسعى لإيجاد نوع جديد من البشر، فإذا تحقق هذا الأمر وباسم الدين، فهذا يعني أنه تم إيجاد كفرد من الدرجة الثانية، فينظر هذا الشخص إلى نفسه ويلاحظ أنه تم إنتاجه على يد صانع كمنتج من الدرجة الثانية، وهذا يدل على أن هذا الفرد قد انفصل عن ذاته تماماً، فالدين ليس وسيلة لإيجاد أو خلق إنسان من الدرجة الثانية، فهذا النوع من البشر هم ليسوا على حقيقتهم بل هم أشخاص آخرون؛ لأن شعورهم واعتقادهم وأفكارهم وسلوكهم ليس نابعاً من حقيقتهم وليس متعلقاً بهم، فهؤلاء قد أضعوا إنسانيتهم، فيشعرون بالضعف والعجز فلا يستطيعون فعل شيء، ولا يؤثرون على الأوضاع من حولهم، فقط يشاهدون الوضع مكتوفي الأيدي، مثلهم كمثل الورقة المتطايرة في مهب الريح، فهؤلاء البشر قد انسلخوا عن ذاتهم من الداخل، وسلموا أنفسهم للعوامل والمؤثرات الخارجية فقط، إذ لا يمنحون أية قيمة لأنفسهم وحياتهم ولمن حولهم، ولا هدف لهم في حياتهم على الإطلاق، أما الإنسان السوي فلا يقوم ببناء شخصيته حسب التأثيرات الخارجية، وإنما هو من يخلق العالم الذي بداخله بنفسه، فالإنسان غالباً ما يشعر بالعجز والضعف، بحيث لا يفهم ما يدور من حوله في عالمه الخارجي، فبمجرد تفكير الإنسان أن قوة

خارجية غامضة تسيطر على صيرورة حياته، وأنه لا بد من أن يسلم له مصيره بما أنها قوة مهيمنة، فهذه ما هي إلا انقطاع للعلاقة بين حياة الإنسان وفلسفة الحياة بشكل عام، وهذا بطريقه يؤدي إلى إنكاره لذاته وانسلاخه عنه.

إن عدم قدرة الإنسان على التغلغل في حقيقة الكائنات الحية والوجود بشكل كاف، وعدم فهم السر الموجود فيها من جهة، وعدم فهم الحقيقة التي يعيشها من جهة أخرى، يشكل بين هاتين الحالتين جرفاً سحيقاً وعميقاً، وهذا الجرف يمكنه أن يفصل بين الإنسان والحقيقة ويغيبه عنها، وفي هذه الحالة يفقد الشخص صفته الإنسانية يوماً بعد يوم، ويتحول إلى مجرد جسم متحرك، وعندئذ لا يستطيع أن يسهم في الحياة الاجتماعية والسياسية والثقافية بالشكل المطلوب.

وفي كثير من الأحيان يتم استغلال الدين واستخدامه كوسيلة للضغط والتأثير فيما يتعلق بموضوعات معينة، فيفعلون هذا باسم الدين، وأكثر ما يتأثر هو العقل البشري، فالعقل الذي يلقي قبولاً من قبل الدين يتم تخفيض مستواه من خلال تحديد الفكر والتفكير والإنكار على كل عقل يسعى للتحرر والتفكير بحرية مطلقة، ومثلما يتعرض العقل لمثل هذه الضغوطات والمضايقات تتعرض الأخلاق والمعنويات والقيم للضغوطات والمضايقات أيضاً.

إن الدين - وبالرغم من سعيه لإعلاء شأن القيم الأخلاقية والمعنوية على المستوى الخطابي - إذا كان وسيلة للحصول على مكاسب اقتصادية وسياسية فإنه يسهم في إبعاد الإنسان عن مبادئه، ويجوله إلى مجرد سلعة انتهازية بيد غيره، وذلك من خلال إضعاف روح القيم الأخلاقية والمعنوية ودورها في الحياة. فالعقل والأخلاق والمعنويات تعد بمثابة جوهر الحياة، فالدين - الذي بات كسلعة للحصول على المنفعة المادية عن طريق إضعاف العقل والأخلاق والمعنويات - يقوم بوظيفته ومهامه على أكمل وجه بإضعاف التطور والبناء والإبداع والسعادة وروح الحماسة والحرية لدى الإنسان، وبذلك يكون كالسد المنيع أمام تحقيق أهدافه. واستخدام الدين كوسيلة يتم التحكم من خلالها في الإنسان للسيطرة المطلقة عليه سيؤدي بلا شك إلى سلخه الحقيقي عن ذاته.

إن الإسلام يصف نفسه بأنه الفطرة التي فطر الله الإنسان عليها، فالإسلام يُعدُّ موطن الإنسان وأصله، لكن في يومنا هذا نلاحظ ابتعاداً حقيقياً بين الإنسان والدين الإسلامي، وهذا الموضوع مثير للجدل في حقيقة الأمر، فالناس حولوا الإسلام إلى مجرد وسيلة للحصول على منافع دنيوية شخصية واجتماعية، من أجل الحصول على القوة والسلطة، فالإسلام يُعدُّ موطن الإنسان وبيته، وإن لم يشعر الإنسان بالراحة والطمأنينة في بيته وموطنه؛ فهذا يعني أنه قد انسلك عن الإسلام بشكل تام، فالتحدي الأكبر أمام الإنسانية جميعاً هو الجواب عن هذا السؤال: هل تستطيع اكتشاف حقيقة الإسلام بوصفه الموطن والبيت الحقيقي للإنسان؟ وأنه الفطرة

السليمة التي فطر الله الناس عليها؟ فحتى يتسنى للإنسان اكتشاف ذلك يجب عليه أن يتمتع بشخصية حقيقية أولاً، فالإنسان غير الحقيقي يبقى غريباً بالنسبة لذاته وبالنسبة للإسلام، كما أن الشخصية المقنعة والمصطنعة تجعل من نفسها شخصية غريبة بالنسبة للإنسانية وبعيدة عنها كل البعد، بل هي بعيدة حتى عن البراء عز وجل، فالله تعالى يريد عباده الحقيقيين الجامعين بين حقيقة الإيمان والعمل الصالح.

وإن الدين الذي يسعى لقطع العلاقة بين الإنسان وخالقه وبين الطبيعة والمجتمع، حيث يمحصر الإنسان في بوتقة واحدة ويجعلهم تحت رحمة الطبيعة والمجتمع والتاريخ من دون الله جل وعلا؛ ليس ديناً، وإنما مجرد فساد وانحراف ليس إلاً.

أما الإسلام فيطلب من الإنسان أن يبني علاقة مباشرة ومتكاملة وواقعية مع نفسه أولاً، ثم مع الله - تعالى شأنه - ومع الآخرين ومع الطبيعة. فالتوحيد والصلاة والصيام والزكاة والحج ما هي إلاً عبادات وشروط تسهم في تحقيق سير علاقة الإنسان مع نفسه، ومع المجتمع والطبيعة، ومع الخالق عز وجل، بشكل مناسب ولائق، لكي لا تتحول إلى علاقة وهمية ومزيفة، فشروط الإسلام دائماً تكون موجودة في أساس العلاقات الإنسانية الحقيقية.

إن البراء جلّ وعلا هو مصدر معرفة الإنسان لنفسه؛ لأن معرفة الإنسان لنفسه لا تتحقق إلاً بعد معرفة الله تعالى، فأما أن تضع الإنسان مع الله تعالى في المستوى ذاته ثم تظن أن الله هو سبب سلخ الإنسان عن ذاته الحقيقي، فهذا هو الجحود والضلال المبين بعينه، ولذلك يمكننا القول: إن الإنسان كلما ابتعد عن الله ازداد بعداً عن ذاته ومضمونه الحقيقي من جهة وعن الآخرين من جهة أخرى، ويؤكد الإسلام دائماً أن الله تعالى أقرب إلينا من جبل الوريد، وأنه الحقيقة المطلقة، حيث لا يبتعد عن الإنسان ولا يتركه أبداً. فكلما اقترب الإنسان من الله تعالى تم التخلص من العزلة الداخلية التي يعيشها، وكلما كان بعيداً عنه دخل في دوامة العزلة وابتعد عن فطرته الحقيقية.

إن الدين الذي يتم إنتاجه من قبل الإنسان يعتبر مصدر البعد عن الذات، فاستغلال الدين واستخدامه كوسيلة من أجل تحقيق مكاسب مادية وشهرة وسلطة من خلال الكذب، ما هو إلاً تجربة عملية وتطبيق عملي لانسلاخ الفرد عن مضمونه الحقيقي، فهذا الدين مثله كمثل أية وسيلة من الوسائل الموجودة في هذه الحياة، فالدين الذي أصبح مجرد أداة لتحقيق مآرب دنيوية لا يعتبر ديناً حقيقياً، بل يمكن وصفه بالدين الأرعن، والدين الأرعن يعتبر من أهم أسباب ابتعاد الإنسان عن ذاته الحقيقي.

فالإسلام هو الدين الفطري الذي يزرع الألفة والمحبة والوئام بين الإنسان والمجتمع والطبيعة من جهة،

وبينه وبين الله من جهة ثانية. نعم، المسافة المادية تقلصت، هذا صحيح، لكن المسافة المعنوية زادت وأصبحت أكثر بعداً، حيث تتراشق هذه الأطراف بالهويات المزيفة والمزورة غير الحقيقية فيما بينها، فهؤلاء لم يتمكنوا من إقامة علاقات حقيقية وثيقة مبنية على الألفة والمحبة فيما بينهم، فكانت هذه النتيجة طبيعية وحتمية لهذا التراشق الحاصل بينهم.

إن الإسلام يطرح مفهوم الألفة والمحبة دائماً للتخلص من هذا الانسلاخ المقيت عن حقيقة الذات، فالألفة تعني ألا تكون وحدك غريباً ومنعزلاً، بل عليك أن تنسجم مع الخالق سبحانه والطبيعة والمجتمع على حد سواء حتى نجعل من أنفسنا أشخاصاً حقيقيين وواقعيين، فالألفة ليست أن تقترب من الناس ومن الله تعالى من خلال طقوس روتينية، لا أبداً، بل يجب أن نكون عباداً خالصين لله، ونعيش شخصيتنا الحقيقية لا المزيفة، عن طريق المعتقدات الصحيحة والسلوك السليم، والمعنى الحقيقي للألفة هو أن تكون قادراً على تكوين علاقات وثيقة بالأشياء، وهذه تعتبر تحقيقاً لصفة الإنسانية من خلال تكريس الأخلاق الحميدة.